

بررسی سنجش میزان سرمایه اجتماعی در سالمندان به منظور تعیین نگرش آنان به سرای سالمندان: مطالعه موردی شهر نور

محسن نوغانی^۱ * قربانعلی ابراهیمی^۲ * سیدعبدالله حسینی^۳

چکیده

مقاله حاضر در پی سنجش میزان سرمایه اجتماعی در سالمندان شهر نور و نگرش آنان نسبت به سرای سالمندان است. سرمایه اجتماعی با استفاده از سه مؤلفه اعتماد اجتماعی، انسجام اجتماعی و مشارکت اجتماعی سنجیده شده است. در این تحقیق عمدتاً از نظریه پاتنام و تئوری کارکردی دورکیم و شیوه تحقیق پیمایشی و پرسشنامه خود اجرایی و محقق ساخته با ۶۳ گویه در طیف لیکرت ۵ درجه‌ای و سؤالات باز استفاده شده است. جامعه آماری این تحقیق شامل ۱۷۴۶ سالمند بالای ۶۰ سال شهر نور است. حجم نمونه براساس فرمول کوکران انتخاب شد که حجم آن ۴۰۰ نفر است. روش نمونه‌گیری، خوشه‌ای چندمرحله‌ای بوده است. یافته‌ها نشان می‌دهد: بین میزان اعتماد اجتماعی، انسجام اجتماعی و مشارکت اجتماعی سالمندان شهر نور و نگرش سالمندان نسبت به سرای سالمندان رابطه معکوس وجود دارد. سالمندان شهر نور نسبت به سرای سالمندان نگرش منفی دارند.

واژگان کلیدی: سالمندی، سرمایه اجتماعی، سرای سالمندان، اعتماد اجتماعی و مشارکت اجتماعی.

فصلنامه راهبرد اجتماعی و فرهنگی، سال دوم، شماره هشتم، پاییز ۹۲، صص ۱۴۰-۱۲۵

تاریخ دریافت مقاله: ۹۱/۱۰/۲ تاریخ پذیرش مقاله: ۹۲/۴/۸

۱. عضو هیئت علمی دانشگاه فردوسی مشهد (mohsennoghani@yahoo.com).
۲. عضو هیئت علمی دانشگاه مازندران (ebrahimi.umz@gmail.com).
۳. کارشناس ارشد جامعه‌شناسی، نویسنده مسئول (seyedabdollahhoseini@gmail.com).

مقدمه

سرمایه در ادبیات مرسوم، عمدتاً به سه نوع سرمایه طبیعی، سرمایه اقتصادی و سرمایه انسانی تفکیک می‌شود. ادبیات رشد و توسعه در چند سال اخیر گونه دیگری از سرمایه را معرفی کرده است. سرمایه اجتماعی به طور کلی شامل نهادها، روابط، گرایش‌ها، ارزش‌ها و هنجارهایی است که بر رفتارها و تعاملات بین افراد حاکم است. به عبارت دیگر، سرمایه اجتماعی آن دسته از شبکه‌ها و هنجارهایی است که مردم را قادر به عمل جمعی می‌کند. سالمندی فرایندی زیستی است که تمام موجودات زنده، از جمله انسان را در بر می‌گیرد. سالمندی نه یک بیماری، بلکه پدیده‌ای حیاتی است و مسیر طبیعی تغییرات فیزیولوژیکی و روانی را به همراه کنش‌ها و واکنش‌های اجتماعی متفاوت به معرض نمایش می‌گذارد. در ایران مبنای تعهدات ملی و مردمی در قبال سالمندان از سنت‌های ملی و اعتقادی درخصوص احترام و نیکی به والدین و سالمندان نشئت می‌گیرد. بنابراین توجه خاص به سالمندان به عنوان اولیای اصلی جامعه، در اصل ملهم از ارزش‌های فرهنگی و مذهبی است. بنابراین در اصول ۲۱ و ۲۹ قانون اساسی نیز رسیدگی به سالمندان مورد تأکید قرار گرفته است. سالمندی در طول نیمه دوم قرن بیستم و ابتدای قرن ۲۱ به دلیل افزایش امید به زندگی و کاهش تدریجی میزان مولید رو به افزایش بوده است. طبق گزارش سازمان ملل متحد در سال ۱۹۵۰ میزان جمعیت سالمند کل جهان در حدود ۲۰۰ میلیون نفر، در سال ۱۹۷۵ در حدود ۳۵۰ میلیون نفر و در سال ۲۰۰۰، ۵۹۰ میلیون نفر بوده است و انتظار می‌رود این مقدار در سال ۲۰۲۵ به ۱/۱۰۰ میلیارد نفر و در سال ۲۰۵۰ از مرز ۱/۹۷۰ میلیارد نفر نیز تجاوز کند (Coase, 1997).

جدول ۱. تعداد افراد سالمند جهان طی سال‌های مختلف

سال	تعداد جمعیت سالمند
۱۹۵۰	۲۰۰۰۰۰۰۰
۱۹۷۵	۳۵۰۰۰۰۰۰
۲۰۰۰	۵۹۰۰۰۰۰۰
۲۰۲۵	۱۱۰۰۰۰۰۰۰
۲۰۵۰	۱۹۷۰۰۰۰۰۰

سرشماری مقاطع مختلف مرکز آمار ایران نیز نشان می‌دهد که در سال ۱۳۳۵، ۳/۲ درصد، در سال ۱۳۶۵، ۵ درصد (۲/۵ میلیون نفر)، در سال ۱۳۷۵، ۶/۶۷ درصد (۴ میلیون نفر) و در سال ۱۳۸۵، ۷/۲۹ درصد (۵/۱۱۰ میلیون نفر) جمعیت کشور را سالمندان بالای ۶۰ سال تشکیل می‌دهند (مرکز آمار ایران، ۱۳۸۵)

بر اساس آمار، نسبت افراد بالای ۶۰ سال در جمعیت عمومی کشور در فاصله ۵۰ سال ۲/۲۷ برابر شده است. بر همین اساس شمار سالخوردگان در سال ۲۰۵۰ به بیش از ۲۶ میلیون نفر و نسبت آن به کل جمعیت کشور به حدود ۲۳ درصد خواهد رسید که این تعداد نزدیک به مجموع جمعیت کنونی پنج کشور شمال اروپا (سوئد، نروژ، دانمارک، ایرلند و فنلاند) است. بنابراین با توجه به گزارش سازمان بهداشت جهانی (۲۰۰۶) در آینده‌ای نزدیک در ایران با پدیده «انفجار سالمندی» مواجه خواهیم شد. بر اساس سرشماری‌های صورت گرفته در استان مازندران نیز افزایش شمار سالمندان طی سال‌های ۱۳۶۵ تا ۱۳۸۵ بسیار مشهود است.

جدول ۲. آمار سرشماری استان مازندران در سال‌های مختلف

استان مازندران	۱۳۶۵	۱۳۷۵	۱۳۸۵
کل جمعیت	۲۲۷۴۷۶۳	۲۶۰۲۰۰۸	۲۹۲۲۴۳۲
بالای ۶۰ سال	۱۲۵۸۹۴	۱۸۸۵۲۷	۲۴۴۹۶۹

همان‌طور که در جدول دیده می‌شود، کل جمعیت استان مازندران از ۲۲۷۴۷۶۳ نفر در سال ۱۳۶۵ به ۲۹۲۲۴۳۲ نفر در سال ۱۳۸۵ رسیده است و تعداد سالمندان (افراد بالای ۶۰ سال) از ۱۲۵۸۹۴ نفر در سال ۱۳۶۵ به ۲۴۴۹۶۹ نفر در سال ۱۳۸۵ افزایش یافته است. این روند هشدار می‌دهد که لزوم برنامه‌ریزی جدی برای تهیه و گسترش امکانات لازم در جهت

هرچه بهتر زندگی کردن و گذران فراغت سالمندان را گوشزد می‌کند. با توجه به گسترش روزافزون فرهنگ مدرنیته و خانواده هسته‌ای و محدود و کوچک شدن خانه و خانواده‌ها و شاغل بودن زن و مرد و کمتر شدن رغبت به نگهداری سالمندان در خانه و مشغله‌های دیگر زندگی، سرای سالمندان به‌عنوان پدیده‌ای که به تعبیر دورکیم، هم دارای کارکرد است و هم کژکارکرد، در فرهنگ و زندگی اجتماعی ما ایرانیان جای باز کرده و رفته رفته برکمیت و کیفیت آن نیز افزوده می‌شود. حال باید به این سؤال پاسخ داد که سالمندان خود چه نظری نسبت به پدیده اجتماعی خانه سالمندان دارند و با چه انگیزه‌ها و چه معیارها و نیازهایی را در سرای سالمندان جستجو می‌کنند؟

فرضیه اصلی مورد بررسی در این مقاله عبارت است از: هرچه میزان سرمایه اجتماعی در سالمندان شهر نور بیشتر باشد، نگرش سالمندان این شهر نسبت به سرای سالمندان منفی‌تر است. فرضیات فرعی این مقاله نیز به قرار زیر است:

۱. بین میزان اعتماد اجتماعی سالمندان شهر نور و نگرش سالمندان نسبت به سرای سالمندان رابطه معکوس وجود دارد.
۲. بین میزان انسجام اجتماعی سالمندان شهر نور و نگرش سالمندان نسبت به سرای سالمندان رابطه معکوس وجود دارد.
۳. بین میزان مشارکت اجتماعی سالمندان شهر نور و نگرش سالمندان نسبت به سرای سالمندان رابطه معکوس وجود دارد.

۱. پیشینه تحقیق

برخلاف توجهات تئوریک نسبت به سرمایه اجتماعی و تأثیر آن بر دامنه‌ای از مسائل عمومی، مانند خانواده و سالمندی در جامعه ما مطالعات تجربی چندانی به‌صورت مستقیم رابطه بین سرمایه اجتماعی و سالمندی را مورد بررسی قرار نداده و همین امر باعث ایجاد نوعی شکاف بین مطالعات نظری و تجربی شده است. بنابراین با توجه به محدودیت تحقیقات مرتبط با سرمایه اجتماعی و سرای سالمندان، ابتدا برای روشن‌تر شدن وضعیت سرمایه اجتماعی، مروری بر تحقیقات مربوط خواهیم داشت و سپس به تحقیقات مربوط به سالمندی خواهیم پرداخت.

۱-۱. تحقیقات مرتبط با سرمایه اجتماعی

- فیروزآبادی (۱۳۸۴) در تحقیقی با عنوان «بررسی سرمایه اجتماعی در ایران و راه‌های ارتقای آن» عنوان می‌کند: سرمایه اجتماعی در ایران به ترتیب اهمیت از عواملی به این شرح تأثیر می‌پذیرد: «تعهد دینی» همبستگی مستقیم و مثبت بر سرمایه اجتماعی در ابعاد ذهنی-شناختی و در ابعاد رفتاری-مشارکتی دارد. «تحصیلات» نیز از سایر عوامل تأثیرگذار بر سرمایه اجتماعی است، به گونه‌ای که رابطه آن با سرمایه اجتماعی به لحاظ اهمیت به‌عنوان دومین عامل تأثیرگذار بر سرمایه اجتماعی است. «مشارکت رسمی یکی از اعضای خانواده» نیز با سرمایه اجتماعی رابطه معنادار و مثبت دارد و با عناصر مفهوم سرمایه اجتماعی به غیر از اعتماد نهادی که بی‌رابطه است با سایر عناصر مفهومی سرمایه اجتماعی، رابطه معنادار و مثبت دارد. «میانسالان» با میانگین سنی ۵۱ سال نسبت به جوانان با میانگین سنی ۲۵ سال از سرمایه اجتماعی بالاتری برخوردارند. «غیرمهاجرین» نسبت به مهاجرین از سرمایه اجتماعی بیشتری برخوردارند. «مردان» به نسبت زنان از سرمایه اجتماعی بیشتری برخوردارند. «دین باوری» که از شدت ضعیف تری نسبت به تعهد دینی برخوردار است، بر سرمایه اجتماعی تأثیر مثبت دارد.

- سعادت (۱۳۸۵) در پژوهشی با عنوان «تخمین سطح و توزیع سرمایه اجتماعی» به این نتیجه رسیده است که عناصر عمده تشکیل دهنده سرمایه اجتماعی در ایران عبارتند از: سرمایه انسانی (آموزش) و مذهب. همچنین از نظر رتبه‌بندی استان‌ها، استان یزد بیشترین سرمایه اجتماعی را در بین سایر استان‌ها به خود اختصاص داده است.

- پاتنام^۱ (۱۹۹۳) به مدت ۲۵ سال به مطالعه در کشور ایتالیا پرداخت و به این نتیجه دست یافت که علت تفاوت مشاهده شده در اوضاع اقتصادی مناطق مختلف ایتالیا (شمالی و جنوبی) تفاوت در سرمایه اجتماعی این مناطق است. او دریافت که همبستگی بسیار قوی میان سنجش‌های مشارکت مدنی و کیفیت دولت‌ها در مناطق مختلف ایتالیا وجود دارد. طبق نتایج او، مناطقی از ایتالیا که دارای سرمایه اجتماعی بالایی هستند، توسعه اقتصادی بیشتری نیز دارند و دولت محلی آنها بیشتر در مقابل مردم پاسخگو است.

- گلایزر، لیسان و سکرادات^۲ (۲۰۰۱) یک بررسی برپایه الگوی فردمحور ترتیب داده

---

1. Putnam

2. Glaiser, Liabson & Sacerdote

و بر اساس مشاهدات به نتایجی دست یافته‌اند: ۱. رابطه میان سرمایه اجتماعی و سن، ابتدا صعودی و سپس نزولی است، ۲. سرمایه اجتماعی با تحرک انتظاری سقوط می‌کند، ۳. سرمایه‌گذاری بر سرمایه اجتماعی، در مشاغلی که به مهارت‌های اجتماعی نیاز دارد، بالاتر است، ۴. سرمایه اجتماعی در میان افرادی که مالک خانه هستند بیشتر است، چراکه با وجود هزینه‌های مبادلاتی بالا، کسانی که خانه دارند، اقدام به فروش خانه و نقل مکان نمی‌کنند و در محل باقی می‌مانند، ۵. ارتباطات اجتماعی با وجود فاصله مکانی به شدت افت می‌کند، ۶. کسانی که برای سرمایه انسانی سرمایه‌گذاری می‌کنند، برای سرمایه اجتماعی هم سرمایه‌گذاری می‌کنند و ۷. به نظر می‌رسد سرمایه اجتماعی، دارای مکمل‌های بین‌شخصی است. به عبارت دیگر، کسانی که عضو گروه‌های با سرمایه اجتماعی بالا هستند، اشتیاق بیشتری به سرمایه‌گذاری بر روی سرمایه اجتماعی دارند.

- پاتنام (۲۰۰۱) در تحقیقی با عنوان «بررسی رابطه سرمایه اجتماعی و دیگرخواهی در آمریکا» نتیجه‌گیری می‌کند که روند انجام اعمال نوع دوستانه در طول دوره مورد مطالعه (۱۹۹۸-۱۹۲۹) از یک الگوی بامعنا در ارتباط با میزان سرمایه اجتماعی پیروی می‌کند. پاتنام معتقد است که این امر تصادفی نیست. او می‌نویسد: در دیدگاه ما دیگرخواهی بخشی از تعریف سرمایه اجتماعی نیست، اما حداقل در آمریکا و شاید در جاهای دیگر، نتایج تجربی ثابت می‌کند که یک پیشگویی‌کننده بسیار قوی برای دیگرخواهی، اتصالات اجتماعی است. نتایج کار وی نشان می‌دهد: افرادی که خون می‌دهند، پول و اعانه (کمک‌های خیریه) می‌پردازند و زمانشان را صرف کارهای داوطلبانه می‌کنند، همان کسانی هستند که ارتباط اجتماعی بیشتری دارند.

۲-۱. تحقیقات مرتبط با سالمندی و سرای سالمندان

- استون^۱ (۲۰۰۳) در تحقیقی که توسط انیستیتو مطالعات خانواده در استرالیا با عنوان «سالخوردگی، سرمایه اجتماعی و حمایت اجتماعی» انجام گرفت، نشان داد که سرمایه اجتماعی و حمایت اجتماعی در سالمندان رابطه مستقیم و مثبت دارند و هرچه میزان سرمایه اجتماعی در سالمند بیشتر باشد، از حمایت اجتماعی بیشتری نیز برخوردار است.

---

1. Aston

- لاپورتا و دیگران^۱ (۲۰۰۱) در تحقیقی که در کانادا با عنوان «بهره‌برداری از سالمندی، سرمایه اجتماعی و مراقبت‌های بهداشتی» صورت گرفته و روابط بین سالمندی و سرمایه اجتماعی و مراقبت‌های بهداشتی را بررسی و آزمون کرده‌اند، نتیجه‌گیری کرده‌اند که هرچه سرمایه اجتماعی در سالمندان بیشتر باشد، مراقبت‌های بهداشتی و طول عمر آنان نیز بیشتر خواهد بود.

- ذینعلی و رضایی (۱۳۷۳) طبق تحقیقی بیان می‌کنند: «بعضی از فرزندان والدین را به‌عنوان کمک به خودشان به منزل می‌برند». طبق این تحقیق مشخص شد: در صورتی که کمک متقابل در روابط خانوادگی وجود داشته باشد و سالمند در کارهایی مثل وظایف خانه، نگهداری بچه‌ها، تهیه غذا، مرتب کردن منزل و کارهای خارج از منزل کمک می‌کند، رضایت بر جو خانواده حاکم است.

- فدایی (۱۳۷۸) در تحقیقی این‌گونه نتیجه‌گیری می‌کند: زمانی که فرد سالمند جدا از دیگر اعضای خانواده گسترده زندگی کند، سنت‌ها گسیخته می‌شود، جدایی نسل‌ها پدید می‌آید، تجددطلبی ظاهری جای نوگرایی راستین را می‌گیرد و تنش‌های منفی افزون می‌شود و تهاجم فرهنگی مصداق می‌یابد. فرد سالمند فشارهای روانی-اجتماعی-زیستی را به شکل بیماری روانی، تظاهرات رفتاری ضد اجتماعی یا بیماری جسمی آشکار می‌سازد.

- یعقوبی و حقیقت (۱۳۷۷) طی پژوهشی از ۲۵۸ نفر سالمند که ۹۶ نفر از آنها در خانه‌های سالمندان و ۱۶۲ نفر در بین خانواده‌های خود سکونت داشتند، چنین نتیجه گرفتند: میزان احساس تنهایی در سالمندان ساکن خانه‌های سالمندان، بیشتر از میزان احساس تنهایی در سالمندان همراه با خانواده بوده است و متغیرهایی از قبیل شغل سابق، تعداد فرزندان، جنس و وضعیت مالی در بروز این احساس در سالمندان مؤثر بوده است.

۲. چارچوب نظری

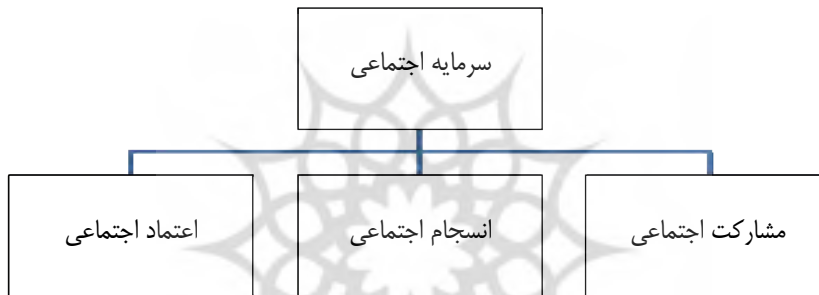
پس از بررسی و تحلیل، نظریه رابرت پاتنام و نظریه کارکردگرایانه امیل دورکیم به‌صورت ترکیبی در این تحقیق به کار می‌رود. از نظر «رابرت پاتنام» سرمایه اجتماعی عبارت است از: پیوندهای بین افراد (شبکه‌های اجتماعی) و هنجارهای اعتماد و کنش و

---

1. La parta

واکنش متقابل که از این پیوندها ناشی می‌شوند. از نظر پاتنام، سنجه‌های سرمایه اجتماعی شامل موارد زیر است: میزان مشارکت در امور اجتماع محلی و زندگی سازمانی، مشارکت در امور عمومی (مثل رأی دادن)، رفتار داوطلبانه، فعالیت‌های اجتماعی غیررسمی (مثل دیدار دوستان) و سطح اعتماد بین افراد. بدین ترتیب، سنجه او دارای سه عامل اساسی است: سنجه مشارکت، سنجه اعتماد و سنجه انسجام. از دیدگاه پاتنام، نظریه سرمایه اجتماعی بر این فرض استوار است که هرچه با دیگر افراد ارتباط بیشتری داشته باشیم، اعتماد بیشتری به آنها خواهیم داشت (پاتنام، ۱۳۸۰).

۱-۲. ابعاد سرمایه اجتماعی

برابر تئوری کارکردی دورکیم، زمانی که به تبیین یک پدیده اجتماعی می‌پردازیم، تعیین کارکرد برای تبیین کامل پدیده‌های اجتماعی ضروری است. در تبیین یک واقعیت اجتماعی، نشان دادن علت آن کافی نیست، بلکه باید در بیشتر موارد، کارکرد آن واقعیت (سرای سالمندان) را در تثبیت سامان اجتماعی نیز نشان دهیم. بنابراین براساس مطالعات پیشین می‌توان این گونه استنباط کرد که خانواده سالمندان دیگر در عصر حاضر اصراری بر حضور و نگهداری سالمند در خانه ندارند. اما هرچند کارکرد سالمندی، کارکردی غیرملموس (همچون ایجاد انرژی عاطفی و ایجاد قوت قلب در افراد خانواده) است، باز هم سالمند در خانواده کارکردهایی دارد که خانواده همچنان او را پذیراست. از طرفی دیگر، سالمند در سرای سالمندان احساس پوچی و بی‌هدفی می‌کند؛ برای خود کارکرد و فایده‌ای نمی‌بیند، حس می‌کند کارکرد خود را از دست داده و به موجودی سربار و اضافی تبدیل شده است. در نتیجه خانه سالمندان به دلیل تمام این احساسات سرخوردگی و پوچی که ممکن است برای سالمند در بر داشته باشد، مورد استقبال وی قرار نخواهد گرفت.

از طرف دیگر، با بالا رفتن سن افراد، بر سرمایه اجتماعی آنها افزوده شده و افراد تمایل بیشتری دارند با دوستان و نزدیکان خود مراوده داشته باشند، تا اینکه در گوشه‌ای بنشینند (دینعلی و رضایی، ۱۳۷۳).

۳. روش‌شناسی تحقیق

به اقتضای ماهیت کار، روش تحقیق، پیمایشی است و از طریق پرسشنامه خوداجرایی و محقق ساخته با ۶۳ گویه در طیف لیکرت ۵ درجه‌ای و سؤالات باز انجام شده است. سطح مشاهده، فرد و واحد تحلیل، خرد است. جامعه آماری این تحقیق شامل سالمندان بالای ۶۰ سال شهرنور است که برابر آمار سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۸۵ در حدود ۱۷۴۶ نفر هستند. تعداد افرادی که حجم نمونه راتشکیل می‌دهند، براساس فرمول کوکران انتخاب شدند که برابر با ۴۰۰ نفر است. روش نمونه‌گیری در این تحقیق خوشه‌ای چندمرحله‌ای بوده است. در هنگام توزیع پرسشنامه‌ها سعی شده است تساوی تعداد زنان و مردان سالمند رعایت شود. در مجموع ۴۰۰ پرسشنامه جمع‌آوری شد که پس از کنار گذاشتن پرسشنامه‌های مخدوش، ۳۸۰ پرسشنامه مورد ارزیابی و تحلیل نهایی قرار گرفت. مشارکت اجتماعی به آن دسته از فعالیت‌های ارادی دلالت دارد که از طریق آن اعضای یک جامعه در امور محله، شهر و روستا به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم در شکل دادن حیات اجتماعی مشارکت دارند (محسنی تبریزی، ۱۳۷۵). «شبکه‌های مشارکت مدنی یکی از اشکال ضروری سرمایه اجتماعی هستند و هرچه این شبکه‌ها در جامعه‌ای متراکم‌تر باشند، احتمال همکاری شهروندان در جهت منافع متقابل بیشتر است. شبکه‌های مشارکت مدنی هنجارهای قوی معامله متقابل را تقویت می‌کنند. این هنجارها شبکه‌های ارتباطی که به کسب حسن شهرت و وفای به عهد و پذیرش هنجارهای رفتار جامعه محلی متکی است را تقویت می‌کند. شبکه‌های مشارکت مدنی ارتباطات را تسهیل می‌کنند و جریان اطلاعات را در مورد قابل قبول بودن افراد بهبود می‌بخشند» (پاتنام، پیشین). در کار پاتنام مشارکت به دو حوزه عمومی و داوطلبانه تقسیم می‌شود. حوزه عمومی به مشارکت در انتخابات و مسائل مربوط به وظایف شهروندی است و در امر داوطلبانه انواع مشارکت‌هایی است که به خواست فرد انجام می‌پذیرد. در این تحقیق مشارکت اجتماعی با معرف‌هایی از قبیل شرکت در انتخابات (مجلس، شوراها و...)، شرکت در بحث‌های سیاسی، فعالیت در مساجد و تعیین متغیرهای مناسب مورد سنجش قرار می‌گیرد.

ابزار گردآوری اطلاعات در این تحقیق، پرسشنامه است. برای سنجش روایی از روش روایی صوری که روش توافق داوران نیز نامیده می‌شود، استفاده شده است. پرسشنامه را در اختیار عده‌ای صاحب نظر و متخصص قرار داده و نظر ایشان را در مورد ابزارمان جویا شده‌ایم. برای سنجش پایایی ابزار تحقیق از ضریب آلفای کرونباخ که برای همسازی درونی گویه‌ها مناسب است، استفاده شده است که ضریب آلفا برابر با ۰/۸۰ است.

۴. بررسی فرضیات تحقیق

در این تحقیق برای تعیین اثر ابعاد متغیرهای مستقل از روش رگرسیون چندگانه جبری^۱ (همزمان) استفاده شده است که در آن تمامی ابعاد متغیر مستقل تحقیق (شامل اعتماد اجتماعی، مشارکت اجتماعی و انسجام اجتماعی) به‌طور همزمان وارد معادله می‌شوند.

جدول ۳. تحلیل رگرسیون چندگانه برای تبیین متغیر وابسته

Sig.	T	ضرایب غیراستاندارد		مدل
		Beta	Std. Error	
۰/۰۰۱	-۳/۳۶۵		-۰/۳۲۲	مقدار ثابت
۰/۰۰۰	-۳/۱۶۱	-۰/۲۸۱	-۰/۱۱۴	اعتماد اجتماعی
۰/۰۰۰	-۵/۱۶۳	-۰/۴۸۱	-۰/۰۸۲	انسجام اجتماعی
۰/۰۰۰	-۰/۷۹۶	-۰/۰۸۴	-۰/۱۱۷	مشارکت اجتماعی

متغیر وابسته: نگرش

با توجه به سطح معناداری (sig=۰/۰۰۰) این ۳ فرضیه قابل تعمیم هستند، بنابراین ۳ فرضیه تحقیق تأیید می‌شوند. برای تشخیص اینکه سهم کدام یک از ابعاد متغیر مستقل (شامل اعتماد اجتماعی، مشارکت اجتماعی و انسجام اجتماعی) در تبیین و پیش‌بینی متغیر وابسته یعنی نگرش به سرای سالمندان بیشتر است و سهم کدام یک کمتر، باید به جدول بالا مراجعه شود. در جدول معادله رگرسیونی، اهمیت نسبی هر متغیر مستقل در توضیح تغییرات وابسته با مشاهده مقدار ضرایب یا وزن‌های رگرسیونی به دست می‌آید. علامت منفی وزن‌های رگرسیون، اعم از ضرایب خام یا غیراستاندارد و ضرایب استاندارد، نشان‌دهنده تأثیر منفی و معکوس ابعاد متغیر مستقل بر نگرش به سرای سالمندان است.

1. Enter

جدول رگرسیونی نشان می‌دهد که همه ابعاد متغیر مستقل مورد بررسی معنادار بوده و هر یک از آنها دارای وزن‌های متفاوتی هستند. ضرایب تأثیر استاندارد موجود در جدول نشان می‌دهد که متغیر انسجام اجتماعی با ضریب تأثیر رگرسیونی ($\beta = 0/481$)، مؤثرترین پیش‌بینی‌کننده (بیشترین تأثیر) نگرش به سرای سالمندان است. در رتبه دوم، متغیر اعتماد اجتماعی با ضریب استاندارد رگرسیونی ($\beta = 0/281$) قرار دارد. در رتبه سوم متغیر مشارکت اجتماعی قرار دارد که با ضریب استاندارد رگرسیونی ($\beta = 0/084$) کمترین تأثیر را در بین ۳ بعد متغیر مستقل موجود داراست. بنابراین با توجه به داده‌های بالا، می‌توان نتیجه گرفت که فرضیه اصلی تحقیق مبنی بر اینکه «میزان سرمایه اجتماعی در سالمندان شهر نور با نگرش آنان نسبت به سرای سالمندان رابطه معکوس دارد» تأیید می‌شود.

- فرضیه فرعی اول: بین میزان اعتماد اجتماعی سالمندان شهر نور و نگرش سالمندان نسبت به سرای سالمندان رابطه معکوس وجود دارد. برای آزمون این فرضیه از رگرسیون چندگانه استفاده شده و نتیجه به دست آمده فرضیه تحقیق را اثبات کرده است. بدین معنا که هرچه اعتماد اجتماعی در سالمندان شهر نور افزایش یابد، نگرش سالمندان به خانه سالمندان منفی‌تر می‌شود. بر اساس تحلیل رگرسیونی انجام شده، متغیر اعتماد اجتماعی در رتبه دوم تأثیرگذاری بر نگرش سالمندان و پس از متغیر انسجام اجتماعی قرار دارد و در مرتبه سوم متغیر مشارکت اجتماعی قرار دارد.

- فرضیه فرعی دوم: بین میزان انسجام اجتماعی سالمندان شهر نور و نگرش سالمندان نسبت به سرای سالمندان رابطه معکوس وجود دارد. برای آزمون این فرضیه از رگرسیون چندگانه استفاده شده که نتیجه آن، فرضیه تحقیق را اثبات کرده است. بنابراین هرچه انسجام اجتماعی در سالمندان شهر نور افزایش یابد، نگرش سالمندان به خانه سالمندان منفی‌تر می‌شود. بر اساس تحلیل رگرسیونی انجام شده، متغیر انسجام اجتماعی در بین سایر ابعاد سرمایه اجتماعی تأثیرگذاری بیشتری بر نگرش سالمندان به خانه سالمندان دارد.

- فرضیه فرعی سوم: بین میزان مشارکت اجتماعی سالمندان شهر نور و نگرش سالمندان نسبت به سرای سالمندان رابطه معکوس وجود دارد. برای آزمون این فرضیه از رگرسیون چندگانه استفاده شده است و نتیجه به دست آمده فرضیه تحقیق را اثبات کرده است. بنابراین هرچه مشارکت اجتماعی در سالمندان شهر نور افزایش یابد، نگرش سالمندان به خانه سالمندان منفی‌تر می‌شود. بر اساس تحلیل رگرسیونی انجام شده، متغیر

مشارکت اجتماعی در بین سایر ابعاد سرمایه اجتماعی کمترین تأثیر را بر نگرش سالمندان دارد.

جدول ۴. خروجی آزمون توزیع دوجمله‌ای

متغیر	طبقه‌بندی	تعداد	درصد	نسبت آزمون	سطح آزمون	سطح معناداری	نتیجه آزمون
سرای سالمندان	<۳	۳۰۸	%۸۱	%۶۰	۰/۰۵	۰/۰۰۰	تأیید فرض
	۳<	۷۲	%۱۹				مقابل
مجموع		۳۸۰	%۱۰۰				

براساس نتایج و مشاهداتی که در جدول نشان داده شده است، می‌توان ادعا کرد: از آنجا که آماره آزمون $0/6$ است و نتایج تجزیه و تحلیل نشان می‌دهد که آماره مشاهده شده برای این فرضیه $0/19$ است، چراکه آماره مشاهده شده بزرگ‌تر از آماره آزمون ($0/19 < 0/60$) است.

فرضیه اصلی تحقیق در مورد رابطه معکوس و معنادار بین میزان سرمایه اجتماعی در سالمندان شهر نور و نگرش آنها به سرای سالمندان است. بنا بر این فرض، هرچه سالمندان سرمایه اجتماعی بیشتری برخوردار باشد، نگرش منفی‌تری به سرای سالمندان دارد و استقبال کمتری از سرای سالمندان می‌کند. براساس نتایج حاصل از آزمون فرضیه، رابطه معکوس و معناداری بین میزان سرمایه اجتماعی در سالمندان شهر نور و نگرش به سرای سالمندان مشاهده شده است، بنابراین فرضیه اصلی تحقیق تأیید می‌شود. به عبارت دیگر، هرچه میزان سرمایه اجتماعی در سالمندان شهر نور بیشتر شود، نگرش سالمندان این شهر نسبت به سرای سالمندان منفی‌تر است و بالعکس.

۵. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

سرمایه اجتماعی مجموعه معینی از هنجارها یا ارزش‌های غیررسمی است که اعضای گروهی که همکاری و تعاون میانشان مجاز است، در آن سهم هستند. همان‌طور که می‌دانیم سرمایه اجتماعی از سه بعد اعتماد اجتماعی، انسجام اجتماعی و مشارکت اجتماعی تشکیل می‌شود و در این مقاله با ترکیب و تحلیل این سه بعد، میزان سرمایه اجتماعی

سالمندان سنجیده شده است. برابر یافته‌های تحقیق، سالمندان شهر نور از اعتماد اجتماعی، انسجام اجتماعی و مشارکت اجتماعی بالایی برخوردارند و براساس تحلیل رگرسیونی انجام شده، متغیر انسجام اجتماعی بیشترین سهم را داراست و در رتبه دوم، متغیر اعتماد اجتماعی و در مرتبه سوم متغیر مشارکت اجتماعی قرار دارد که کمترین تأثیر و سهم را در بین سه بعد متغیر مستقل موجود داراست.

از دیدگاه پاتنام، نظریه سرمایه اجتماعی بر این فرض استوار است که هرچه با دیگر افراد ارتباط بیشتری داشته باشیم، اعتماد بیشتری به آنها خواهیم داشت و بالعکس. این با نظر فوکویاما نیز همخوانی دارد که سرمایه اجتماعی با شعاع اعتماد، ارتباط تنگاتنگی دارد. هرچه شعاع اعتماد در یک گروه اجتماعی گسترده‌تر باشد، سرمایه اجتماعی نیز بیشتر خواهد بود و به تبعیت از آن، میزان همکاری و اعتماد متقابل اعضای گروه نیز افزایش خواهد یافت. همچنین به نظر کلمن، هرچه بیشتر افراد از یکدیگر درخواست کمک کنند، مقدار سرمایه اجتماعی ایجادشده بیشتر خواهد بود. هنگامی که به دلیل رفاه و فراوانی، کمک دولت، یا عامل دیگری، افراد کمتر به یکدیگر نیاز داشته باشند، سرمایه اجتماعی کمتری ایجاد می‌شود. سرمایه اجتماعی مانند سرمایه انسانی و سرمایه فیزیکی اگر تجدید نشود، مستهلک شده و روابط اجتماعی اگر حفظ نشود، به تدریج از بین می‌رود. انتظارات و تعهدات با گذشت زمان ضعیف و ناپدید می‌شود و هنجارها به ارتباطات اجتماعی منظم بستگی دارد. از هم‌گسیختگی سازمان اجتماعی یا روابط اجتماعی می‌تواند برای سرمایه اجتماعی بسیار ویرانگر باشد. اختراع اجتماعی سازمان‌هایی که به جای افراد، مشاغل، عناصر ساختار را تشکیل می‌دهند، شکلی از سرمایه اجتماعی فراهم کرده است که می‌تواند ثبات را در برابر بی‌ثباتی افراد حفظ کند. در مواردی که افراد، صرفاً اشغال‌کنندگان مشاغل هستند، تنها عملکرد شاغلان، نه خود ساختار، با تحرک افراد دچار اختلال می‌شود. اما برای هر شکل دیگر سرمایه اجتماعی، تحرک فردی، کنش بالقوه‌ای را به وجود می‌آورد که نابودکننده خود ساختار و سرمایه اجتماعی وابسته به آن خواهد بود. به تعبیر دورکیم، آنجا که هنوز انسجام و یکپارچگی جمعی و وجدان اخلاقی مشاهده می‌شود، میل به نگهداری سالمند با تمام مشتقات آن بیشتر است. بازنشستگی نه تنها به معنای از دست دادن شغل، بلکه به مفهوم از دست دادن تماس با دیگران در محل کار نیز هست. فرزندان معمولاً برای خودشان، خانه و زندگی مستقلی تشکیل داده‌اند و با مرگ خویشاوندان و دوستان و

روابط با آنها نیز از دست رفته است و یا به علت وجود فاصله مکانی، برقرار کردن ارتباط مشکل است، چراکه افراد مسن تر معمولاً کمتر از جوانان سفر می کنند.

شاید از این دیدگاه بتوان پدیده سالمندی را به مانند معضل خودکشی که دورکیم بررسی کرد، ناشی از کاهش انسجام و یکپارچگی اجتماعی دانست، چراکه پدیده سالمندی نیز مانند بسیاری از معضلات اجتماعی، از جمله خودکشی معضل امروز اجتماع است و در فرهنگ‌های سنتی با یکپارچگی و انسجام بالای اجتماعی، این معضل کاملاً حل شده به نظر می رسد. خانواده سالمندان در عصر حاضر اصراری بر حضور و نگهداری سالمند در خانه ندارند، اما هر چند کارکرد سالمندی، کارکردی غیرملموس (همچون ایجاد انرژی عاطفی و ایجاد قوت قلب در افراد خانواده) باشد، باز سالمند در خانواده کارکردهایی دارد که خانواده همچنان او را پذیرا است و از طرفی دیگر سالمند در سرای سالمندان احساس پوچی و بی هدفی می کند، برای خود کارکرد و فایده‌ای نمی بیند. او حس می کند در این سرا کارکرد خود را از دست داده و به موجودی سربار تبدیل شده است. در نتیجه خانه سالمندان به دلیل تمام این احساسات سرخوردگی و پوچی که ممکن است برای سالمند در بر داشته باشد، مورد استقبال وی قرار نخواهد گرفت. بنابراین می توان نتیجه گیری کرد که سالمندان شهر نور نسبت به سرای سالمندان نگرش منفی دارند و از آن استقبال نمی کنند. اما سالمندان فاقد همسر به دلایل مختلفی، از جمله احساس تنهایی شدید، احساس پوچی و بیهودگی، احساس عدم تعلق، نیاز به تعامل بیشتر و با جمع بودن، نیاز به مراقبت و پرستاری، نیاز به احترام و توجه، نیاز به آرامش و... از خانه سالمندان استقبال می کنند. در جوامع در حال گذار از سنت به مدرنیته، افراد طبقات میانی و بالا قبل از دیگران در معرض ارزش‌ها و سبک زندگی مدرن قرار می گیرند. در اثر توأم شدن با زندگی مدرن، نظام ارزشی مدرن، در فرد جامعه پذیر می شود و بدین سان هنجارهای برآمده از زندگی مدرن به واسطه عمل متغیرهای احتمالی، تأثیرات خویش را بر نظام ارزشی افراد می گذارد. از این رو، می توان انتظار داشت که افراد طبقات بالاتر، کمتر از طبقات پایینی به نظام ارزشی سنتی وابسته باشند. بنابراین شاید بتوان این گونه نتیجه گیری کرد که سالمندان شهر نور هنوز در معرض ارزش‌ها و سبک زندگی مدرن قرار نگرفته‌اند و نظام ارزشی مدرن، در آنان جامعه پذیر نشده است. به تعبیر دورکیمی، آنجا که هنوز انسجام و یکپارچگی جمعی و وجدان اخلاقی مشاهده می شود، میل به نگهداری سالمند با

تمام مشقات آن بیشتر است.

مسئولان و تصمیم‌سازان کشور باید در نظر داشته باشند که تغییر نظام ارزشی و فرهنگ افراد، به‌ویژه افزایش سرمایه اجتماعی در جامعه، چیزی نیست که بتوان صرفاً با دستور و آیین‌نامه به آن دست یافت و یا از آن جلوگیری کرد. ایجاد تغییر در نظام ارزشی و فرهنگ جامعه بیش از هر چیز نیازمند رویکرد عقلانی و منطقی است و گرفتن تصمیم‌های شتابزده و عجولانه، طرح برنامه‌های یک‌شبه و اجرای برنامه‌های ضربتی چندماهه، تنها تأثیرات معکوس بر جای خواهد گذاشت. بنابراین پیشنهاد می‌شود نهادهای تصمیم‌ساز، با گزینش کارشناسان و متخصصان و اخذ تصمیمات منطقی و دوری از قانون‌سازی‌های شتابزده، روند تغییرات ارزشی و فرهنگی جامعه را تسریع نکرده و از هجوم فرهنگ غرب و تأثیر بسزای آن بر قشر جوان جامعه نیز غافل نمانند.

از آنجا که اکثر متغیرهای تأثیرگذار بر گرایش به ارزش‌های سنتی، عوامل اجتماعی - فرهنگی هستند، به نظر می‌رسد برای منطقی‌تر کردن روند تغییرات ارزشی در کشور و جلوگیری از نفوذ بیشتر فرهنگ غربی و بسترسازی برای شناخت بیشتر فرهنگ ایرانی - اسلامی، تلاش فراگیری در سطح کلان ضروری است. بهترین شیوه‌ای که می‌تواند دامنه وسیعی از محدوده تحقیق را در برگیرد و کارایی بالایی داشته باشد، انجام کارهای فرهنگی با استفاده از انرژی و امکانات سازمان صدا و سیما و آموزش و پرورش است. سازمان صدا و سیما می‌تواند با ساخت فیلم‌ها و سریال‌ها و دعوت از کارشناسان و اجرای برنامه‌ها در افزایش میزان همبستگی اجتماعی و سرمایه اجتماعی در جامعه و روشن کردن زوایای تاریک و اثرات منفی این پدیده - خانه سالمندان - نقش بسزایی داشته باشد. آموزش و پرورش می‌تواند با تهیه مطالب مرتبط و مطلوب، ذهنیت نسل جوان را نسبت به مسائل خانواده، راه‌های حل تضاد در جامعه، آسیب‌شناسی فرهنگ غربی، پیامدهای تغییرات ارزشی و فرهنگی در جامعه را روشن ساخته و در گسترش فرهنگ تعامل، مدارا، گفت‌وگو و مذاکره نقش مهمی ایفا کند.

فهرست منابع

الف) منابع فارسی

۱. پاتنام، ر. (۱۳۸۰). دموکراسی و سنت‌های مدنی، تهران: نشر علمی.
۲. ذینعلی، ر. و م. رضایی (۱۳۷۳). توانبخشی سالمندان، پایان نامه کارشناسی مدیریت توانبخشی، دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی.
۳. سعادت، ر. (۱۳۸۵). «تخمین سطح و توزیع سرمایه اجتماعی استان‌ها»، فصلنامه رفاه اجتماعی، شماره پیاپی ۲۱.
۴. فدایی، ف. (۱۳۷۸). «سالمندان و خانواده»، فصلنامه علمی-اجتماعی-فرهنگی سالمند، شماره ۱۷.
۵. محسنی، م. (۱۳۷۵). بررسی آگاهی‌ها، نگرش‌ها و رفتارهای اجتماعی و فرهنگی در تهران، مرکز پژوهش‌های بنیادی، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
۶. مرکز آمار ایران (۱۳۸۵). گزیده نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن.

ب) منابع لاتین

1. Coase, H. (1997). The Magazine of the Health Organization 50th year, No. 4, July-August.
2. Glaeser, E. , Laibson, D & Sacerdote, B. (2001). The Economic Approach to Social Capital, NBER.
3. Putnam, R., Leonardi, R & Nanetti, R (1993). Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy, princeton: princeton university press .
4. Stone, W. (2003). Ageing, Social Capital and Social Support. Australia: Australian Institute of Family Studies .

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی